

Jurnal Skripsi

by Tri Wahyuni Istiqomah

Submission date: 10-Jan-2020 10:11AM (UTC+0700)

Submission ID: 1240521219

File name: JURNAL_UNI_FIX.docx (571.34K)

Word count: 10868

Character count: 66864

**LEGENDHA GUNUNG PUCANGAN¹ ING DESA CUPAK KECAMATAN
NGUSIKAN KABUPATEN JOMBANG
(TINTINGAN FOLKLOR)**

E-JOURNAL

**Dening:
TRI WAHYUNI ISTIQOMAH
15020114016**

**¹
UNIVERSITAS NEGERI SURABAYA
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAN SASTRA DAERAH**

2019

LEGENDHA GUNUNG PUCANGAN ING DESA CUPAK KECAMATAN NGUSIKAN KABUPATEN JOMBANG (TINTINGAN FOLKLOR)

Tri Wahyuni Istiqomah

S-1 Jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah (Jawa), Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Surabaya
triistiqomah@mhs.unesa.ac.id

Yohan Susilo, S.Pd., M.Pd.

Dhosen Jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah (Jawa), Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Surabaya

Abstrak

Legendha Gunung Pucangan minangka cerita sing isih dipercaya dening masyarakat desa Cupak. Ing kono uga ana tradhisi-tradhisi kang isih ditindakake. Underane panliten kang diandharake yaiku: (1) Kepriye Legendha Gunung Pucangan ing Desa Cupak Kecamatan Ngusikan, Kabupaten Jombang, (2) Kepriye aspek wujud lan makna tradhisi kang ana ing Gunung Pucangan Desa Cupak, Kecamatan Ngusikan, Kabupaten Jombang, (3) Kepriye fungsi legendha Gunung Pucangan ing Desa Cupak, Kecamatan Ngusikan, Kabupaten Jombang, (4) Kepriye nile kearifan lokal legendha Gunung Pucangan ing Desa Cupak, Kecamatan Ngusikan, Kabupaten Jombang.

Ancase panliten iki, yaiku (1) Ngandharake legendha Gunung Pucangan, (2) Ngandharake aspek wujud lan makna tradhisi kang ana ing Gunung Pucangan, (3) Ngandharake fungsi utawa pigunane legendha Gunung Pucangan, (4) Ngandharake nile kearifan lokal legendha Gunung Pucangan. Paedah panliten iki diajab supaya bisa menehi informasi, dhokumentasi, referensi lan motivasi nalika nglakoni panliten folklor. Konsep legendha nggunakake konsep saka Danandjaja, makna nggunakake konsep saka Perce, fungsi nggunakake konsep saka William R. Bascom lan Alan Dundes sarta nile kearifan lokal konsep saka Jim Ife. Panliten iki kalebu panliten dheskriptif kualitatif. Dhata diolahake saka asil observasi, wawancara, dhokumentasi, nyathet, lan ngrekam.

Asil saka panliten iki nuduhake yen cerita ngenani legendha Gunung Pucangan jalaran saka Dewi Kili Suci sing ora gelem didakekake ratu ing Kerajaan Kediri. Aspek wujud lan makna tradhisi malem Jemuwah Legi, tradhisi Muludan, tradhisi Sedekah Desa kang nyakup wiwit saka titi siyaga, titi laksana, titi wasana. Ubarampe tradhisi malem Jemuwah Legi yaiku kembang setaman, kembang telon, lan dupa. Ubarampe tradhisi Muludan yaiku kembang setaman, dupa, jenang sengkala/bubur, lan kain mori. Ubarampe tradhisi Sedekah Desa yaiku tumpeng, cok bantal, gedhang raja, pala pendhem, dupa, lan kembang setaman. Fungsi legendha Gunung Pucangan yaiku minangka sistem proyeksi, sarana pengesahan budaya, sarana pendidikan, minangka alat pengendali sosial, sarana kanggo nentremake ati, sarana kanggo ngalab berkah, sarana kanggo nguri-uri kabudayan, minangka fungsi ekonomi, lan sarana hiburan.

Nile kearifan lokal Gunung Pucangan yaiku dimensi pengetahuan lokal nyakup pengetahuan lokal kang gegayutan karo lingkungan sakupenge, dimensi nile lokal minangka pengatur sajroné panguripan ing tengahé masyarakat, dimensi keterampilan lokal digunakake minangka kamampuan kanggo mertahanake urip, dimensi sumber daya lokal yaiku ngenani kepriye masyarakat bisa ngolah SDA, dimensi mekanisme pengambilan keputusan lokal minangka sawijine bab kang wigati sajroné mutusake salah sawijine bab kanthi musyawarah, lan solidaritas kelompok lokal.

Tembung Wigati : Legendha, Tradhisi, Folklor

PURWAKA

1.1 Landhesan Panliten

Bangsa Indonesia nduweni kabudayan kang akeh banget warna lan jinise. Kabudayan uga ndadekake identitas bangsa uga ajining dhiri bangsa. Kabudayan kasebut ora bakal tuwuh tanpa anane masyarakat kang nyengkuyung. Kabudayan asalé saka basa Sansekerta yaiku budhayah sa tembung budhi kang ngemu teges pikiran utawa budi. Kabudayan ngemu teges minangka sakabehe pamikiran lan asil karyane manungsa kanthi sarana pakulinan anggone padha ngangsu kawruh (Koentjaraningrat, 1985:15). Kuntowoyo (1987:2-3) ngandharake kabudayan yaiku asil olah budi utawa

pamikirane manungsa kanggo nggayuh kasampurnane urip. Adhedhasar rong panemu, kabudayan bisa didudut asil pangolahe budi lan pamikirane manungsa kang ngangsu kawruh kanggo nggayuh kasampurnane urip.

Miturut Koentjaraningrat (1994:25) kabudayan Jawa kuwi asipat heterogen, ateges kabudayan Jawa iku nduweni aneka warna karagaman kang sipate regional, yaiku sadawane dhaerah Jawa Tengah lan Jawa Timur. Kaanekaragaman regional kabudayan Jawa kasebut kayata anane panganan, basa, upacara-upacara, kasenian rakyat, lan seni swara. Koentjaraningrat (1994:25) merang kabudayan Jawa dadi sub-sub budaya Jawa yaiku

kabudayan kraton punjere ana ing Jawa Tengah yaiku mapan ing dhaerah Yogyakarta lan Solo. Kabudayan kang asipat kraton minangka wujud *akulturasi* saka unsur-unsur agama, yaiku agama Hindu, Budha, lan Islam.

Salah sawijining kabudayan kang ngrembaka lan nduweni penyengkuyung kang akeh yaiku kabudayan Jawa. Saben-saben wujud kabudayan mesthi bakal narik kawigaten amarga bab kasebut nuduhake ciri saka masyarakat kang nduweni kabudayan kasebut. Tuladhane **2** ta rakyat kang awujud legendha. Legendha minangka salah sawijine kabudayan lokal kang isih ngrembaka ing tlatah Jawa. Legendha asipat *sekuler (keduniawian)*, dumadine cerita dianggep nyata lan dumunung ing papan panggonan kang kita kenal. Legendha sumebar lumantar lesan nganti bisa turun temurun saka pawongan siji marang pawongan liya, ananging legendha kang lumantar saka lesan pancen nduweni daya tumrap masyarakat kang percaya. Legendha pancen ora bisa uwal saka panguripan saben dina, mligine kanggo masyarakat Jawa kang isih nguri-uri kabudayane. Legendha mujudake kabudayan kang sumebar kanthi lesan. Legendha minangka kabudayan lesan uga kalebu folklor lisan.

2 Bruvand (sajrone Danandjaja, 1984:21-22) andharake yen folklor kaperang dadi telu yaiku folklor **1** an, folklor setengah lisan, lan folklor dudu lisan. Titikan **1** ka folk awujud, kayata tandha fisik (wana kulit, wujud rambut, lan sapiturute), tandha sosial (pangupajiwane lan *taraf* pendhidhikan), tandha budaya (basa, budaya, kagiyatan **1** agama, lan sapiturute), tandha budaya (basa, **1** daya, kagiyatan, agama, lan sapiturute), *lore* minangka **1** dhisi saka *folk*, yaiku saperangan kabudayan kang diwarisake kanthi cara turun-temurun lumantar kanthi cara **1** san utawa tulisan. Folklor yaiku saperangan kabudayan **1** wijine *kolektif* kang sumebar lan diwarisake kanthi turun-**1** murun, antarane kolektif jinis apa wae kanthi tradhisional sajrone *versi* kang beda kaya dene lisan utawa *gerak isyarat* utawa kanggo mbiyantu pangeling-eling.

Kabupaten Jombang minangka sawijine dhaerah kang ana ing Jawa Timur. Jombang minangka salah sawijine dhaerah kang dikenal religiusitas lan kabudayane. Saliyane julukan kutha santri lan nduwe pondhok pesantren kang akeh banget kang kasebar ing wilayah Jombang, uga nduweni cerita-cerita rakyat salah sawijine yaiku cerita rakyat legendha. Ing kabupaten Jombang ana sawijine dhaerah kang nduweni cerita legendha sing dipercaya nganti saiki yaiku ing desa Cupak. Miturut ceritane legendha Gunung Pucangan kasebut kedadeyan ing *masa* Kerajaan Kediri kang dipimpin dening Raja Airlangga. Raja Airlangga nduwe putri kang ayu rupane yaiku Dewi Kili Suci. Jalaran Dewi Kili Suci ora gelem didadekake ratu ing kerajaane, mula Dewi Kili Suci mlayu saka Kerajaan Kediri lan manggon ing Alas Pugawat (Gunung Pucangan). Krana anane cerita ngenani legendha Gunung Pucangan kasebut, Gunung Pucangan dianggep papan panggonan kang suci lan sakral, lan nganti saiki didadekake salah sawijine objek wisata religi, bab kasebut bisa dipercaya amarga saben malem jemuwah legi akeh banget pawongan kang teka ing pasarean Gunung Pucangan kanggo nyekar lan kirim donga.

Babagan ngenani kirim donga ing malem jemuwah legi kasebut minangka salah sawijine wujud tradhisi utawa

adat kang isih dipercaya dening masyarakat desa Cupak. Ora mung ngirim donga ing malem Jemuwah Legi, nanging tradhisi utawa adat liyane kang isih dipercaya dening masyarakat sakupenge yaiku ngenani tradhisi Muludan, uga ana tradhisi Sedekah Desa. Kaloro tradhisi kasebut ditindakake saben setaun pisan ing desa Cupak lan Gunung Pucangan. Tradhisi utawa adat kang isih dipercaya lan ditindakake nganti saiki minangka wujud saka anane legendha Gunung Pucangan. Kalorone nduweni gegayutan kang ora bisa dipisahake. Kagiyatan kasebut bisa dadi pathokan sajroning masyarakat urip ing alam donya iki.

Tradhisi utawa adat istiadat kang nganti saiki isih ditindakake lan dipercaya nduweni fungsi kang wigati tumrap panguripane manungsa. Saperangan fungsi kasebut bisa didadekake pedhoman kanggo manungsa supaya bisa ngleksanani panguripan kanthi luwih becik maneh.

Saliyane bab ngenani fungsi, bab liyane kang uga wigati yaiku ngenani kearifan lokal. Kearifan lokal minangka kawruhe masyarakat kang dimanfaatake kanggo ningkatake katentreman tumrap masyarakat mligine masyarakat Jawa (Sibarani, 2012:111-113). Saliyane iku, kearifan lokal uga bisa minangka salah sawijine piranti kang nduweni paedah kanggo nyawijikake budaya kang arupa tradhisi lan adat istiadat kang ngrembaka ing masyarakat. Adhedhasar kasadharan lan komitmen masyarakat, supaya nduweni rasa pangrasa *nasionalisme*. Nila-nile kasebut minangka kearifan lokal kang bisa ndadekake Indonesia tansaya ngrembaka. Indonesia minangka negara kang digumuni dening negara-negara liya.

Panliti milih panliten ngenani legendha Gunung Pucangan jalaran generasi saiki luwih seneng ndeleng lan ngrungkake crita-crita saka manca kaya karangan *fiksi*, *kartun*, lan komik tinimbang ngrungkake legendha minangka crita saka kabudayan bangsane dhewe, saengga upaya masyarakat desa Cupak lan sakupenge kanggo nylametake crita legendha isih kurang, akeh masyarakat sing durung paham akibat kanggo generasi sabanjure. Yen masyarakat among meneng wae tanpa ana kawigaten saya suwe legendha iki bakal saya ilang lan cures. Mula saka iku, ing kene panliti nduweni ancas nguri-uri lan nglestarekake kabudayan Jawa arupa cerita legendha, uga ngonceki luwih jero maneh ing Gunung Pucangan ana saperangan tradhisi kang durung diweruhi masyarakat umum mligine.

1.2 Uderan Panliten

Adhedhasar lelandhesan panliten ing ndhuwur, nuwuhake underane panliten kang bisa kaperang kaya ing ngisor iki:

- (1) Kepriye wujud legendha Gunung Pucangan ing Desa Cupak, Kecamatan Ngusikan, Kabupaten Jombang ?
- (2) Kepriye aspek wujud lan makna tradhisi kang ana ing Gunung Pucangan Desa Cupak, Kecamatan Ngusikan, Kabupaten Jombang ?
- (3) Kepriye fungsi legendha Gunung Pucangan ing Desa Cupak, Kecamatan Ngusikan, Kabupaten Jombang ?

- (4) Kepriye nile kearifan lokal legendha Gunung Pucangan ing Desa Cupak, Kecamatan Ngusikan, Kabupaten Jombang ?

1.3 Ancas Panliten

Adhedhasar underane panliten ing ndhuwur, panliten iki nduweni ancas kayata ing ngisor iki :

- (1) Ngandharake legendha Gunung Pucangan.
- (2) Ngandharake aspek wujud lan makna tradhisi kang ana ing Gunung Pucangan.
- (3) Ngandharake fungsi utawa pigunane legendha Gunung Pucangan.
- (4) Ngandharake nile kearifan lokal legendha Gunung Pucangan.

1.4 Paedah Panliten

Paedahe panliten iki diperang dadi loro antarane yaiku kanthi cara teoritis lan praktis. Paedah kanthi cara teoritis yaiku panliten iki bisa migunani kanggo kawruh ngenani anane folklor setengah lesan, kaya cerita ngenani legendha uga tradhisi lan kapitayan. Paedah kanthi cara praktis ing panliten iki migunani tumrap :

- (1) Panulis, supaya bisa nambah kawruh ngenani folklor setengah lesan mligine kang ana ing dhaerahe, uga bisa ningkatake kawasisan nulis lan apresiasi
- (2) Diajab bisa nyumbang kawruh ngenani legendha sarta tradhisi kang isih dipercaya.
- (3) Kanggo sumber informasi dhokumentasi mligine tumrap masyarakat desa Cupak.
- (4) Diajab muga bisa dadi referensi lan motivasi nalika nglakoni panliten folklor.

1.5 Wewatesane Panliten

Wewatesane panliten digunakake supaya panliten iki ora mlenceng saka konsep kang wis ditemtokake. Wewatesane iki mung ngrembug babagan crita legendha Gunung Pucangan, fungsi legendha Gunung Pucangan, lan nile kearifan local legendha Gunung Pucangan.

1.6 Panjlentrehe

- (1) Kabudayan asalé saka basa Sansekerta yaiku budhayah saka tembung budhi kang ngemu teges pikiran utawa budi. Kabudayan ngemu teges minangka sakabehe pamikiran lan asil karyane manungsa kanthi sarana pakulinan anggone padha ngangsu kawruh (Koentjaraningrat, 1985:15).
- (2) Folklor yaiku saperangan kabudayan kolektif kang sumebar lan diwarisake turun-temurun kanthi tradhisional ing versi kang beda, antarane manek kolektif sing wujudé bisa arupa patuladhan kang kairing gerak isyarat utawa piranti kanggo pangeling-eling (Dananjaja, 1991:1-2).
- (3) Legendha asipat migratoris yaiku pindhah-pindhah. Saliyane iku legendha nyebar lan mbentuk kelompok-

kelompok kang diarani siklus, yaiku sakelompok crita kang nyeritakake salah sawijine raga utawa salah sawijine kedadeyan. Titikan saka legendha yaiku ora ana pangriptane (anonim), dinduweni kolektif, lan nduweni fungsi tartamtu ing bebrayan kang durung kenal aksara (Danandjaja, 1984:6).

- (4) Tradhisi yaiku minangka salah sawijining adat, kapitayan, lan liya-liyane kang diwarisake saka para leluhur (Poerwadarminta, 1939:1088)
- (5) Miturut kamus Basa Indonesia, makna yaiku sawijine teges kang ngandharake sawijine bab utawa samubarang kang ngandhut tujuwan tartamtu. Poerwadarminta (1939:287) makna yaiku teges, katrangan, sura.
- (6) Simbol yaiku objek utawa prastawa apa wae kang nggambarake kekarepan tartamtu (Sudikan, 2001:180).

TINTINGAN KAPUSTAKAN

2.1 Panliten Saemper

Panliten saemper kapisan kang ditindakake dening Yuniar Riska Widyarini taun 2013 kanthi irah—irahan *Legendha Kyai Ageng Mohammad Besari ing Desa Tegalar Kecamatan Jetis Kabupaten Ponorogo* dening mahasiswa jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah Universitas Negeri Surabaya kanthi nggunakake tintingan folklor. Panliten iki munjerake ngenani babagan fungsi sosial lan kalungguhane legendha KAMB. Fungsi sosial kang dirembug ing panliten iki nganut teori Allan Dundes, yaiku 1) sarana pangulawenthah, 2) sanksi sosial, 3) solidaritas sosial, 4) hiburan, 5) sarana kritik sosial.

Panliten kang saemper kaping pindho yaiku yaiku kang ditindakake dening Galih Dwi Purboasri taun 2014 kanthi irah—irahan *Legendha Kyai Ageng Mageti ing Kecamatan Magetan Kabupaten Magetan Tumrap Masyarakat Panyengkuyunge* dening mahasiswa jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah Universitas Negeri Surabaya kanthi nggunakake tintingan folklor. Panliten iki munjerake ngenani fungsi sosial lan makna simbolis tumrap masyarakat panyengkuyunge. Fungsi sosial kang dirembug dening panliten ikki nganut teorime Malinowski, yaiku 1) sarana ngalab berkah, 2) sarana ndhidhik anak, 3) sarana piwulang tumrap bebrayan.

Panliten kang saemper kaping telu yaiku panliten kang ditindakake dening Astri Mevina taun 2012 kanthi irah—irahan *Legendha Putri Ngerit ing Desa Senden Kecamatan Kampak Kabupaten Trenggalek* dening mahasiswa jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah Universitas Negeri Surabaya kanthi nggunakake tintingan folklor. Panliten iki munjerake ngenani babagan pitutur lan pigunane legendha PN tumrap masyarakat sakupenge. Pitutur kang dirembug dening panliti yaiku kaperang dadi telu, yaiku 1) pitutur ing antara manungsa klawan

manungsa, 2) pitutur ing antarane manungsa klawan masyarakat, 3) pitutur kang gegayutan klawan awake dhewe. Piguna sajrone panliten legendha PN iki cacahé ana enem prakara, yaiku 1) sistem proyeksi, 2) ngesahake kabudayan, 3) panggulawenthah marang anak, 4) dalam kanggo masyarakat supaya luwih superior tinimbang wong liya, 5) sarana hiburan, 6) ngraketake paseduluran sajrone kelompok

Panliten sae 2 per kaping papat yaiku panliten kang 2 tindakake dening Desinta Ningtyas taun 2011 kanthi irah-irahan *Legendha Pesanggrahan Patih Djojodigdo ing Kutha Blitar* dening mahasiswi jurusan Pendidikan Bahasa lan Sastra Daerah Universitas Negeri Surabaya kanthi nggunakake tintingan folklor. Panliten iki munjerake ngenani babagan 1) wujud teks, 2) nile folklor, 3) fungsi 2 mrap masyarakat panyengkuyunge, 4) kepriye makna 2 mbolis. Babagan nile folklor nggunakake teori konsep nile 2 daya saka Djarmaris. Babagan fungsi nggunakake teori 2 ngisi modifikasi saka Malinowski, William R Bascom, 2 lan Dundes. Babagan makna nggunakake konsep makna simbolis saka Herusatoto lan Kuntowijoyo.

Panliten ngenani legendha Gunung Pucangan kang mbedakake panliten iki karo panliten saemper ing ndhuwur yaiku objek lan kajian kang digunakake. Objek panliten kang awujud legendha iki mung ana ing dhaerah Jombang lan ora ana ing dhaerah liyane. Panliten ngenani legendha Gunung Pucangan iki bakal kaandharake ngenani wujud cerita saka legendha Gunung Pucangan, tradhisi kang isih ditindakake, nile kearifan lokal, lan babagan fungsi.

2.2 Konsep Masyarakat Jawa

Masyarakat Jawa yaiku kumpulan wong Jawa kang tansah nindakake sesambungan antara siji lan sijine. 1 Koentjaraningrat (2005:116) ngandharake yen masyarakat 1 wa iku minangka klompok manungsa kang urip sajrone 1 brayan ing sawijining panggonan lan pasrawungan antarane pawongan siji lan sijine saengga dadi saklompok 1 masyarakat Jawa. Banjur miturut Sukarman (2006:14) 1 jenger masyarakat, yaiku 1) pasrawungan antarane wargane, 2) ana adat istiadat, norma, hukum, lan paugeran kang wis ngatur tumindak wargane, 3) *kontinuitas*, 4) nduweni rasa kang kuwat. Anane interaksi kudu didhasari sikap kurmat lan kerukunan antarane masyarakat. Sikap kurmat lan rukun kasebut bisa ngasilake kahanan masyarakat kang harmonis (Soehardi, 2002:5).

Ngelingake teges-teges ngenani masyarakat kasebut ing dhuwur, mula bisa didudut yen masyarakat kudu nduweni syarat-syarat yaiku: (1) ana sakumpulan manungsa, (2) wis ana pamgonane sajrone wektu kang suwi sajrone dhaerah tartamtu, (3) anane aturan-aturan

utawa undang-undang kang ngatur kanggo kepentingan lan ancas bebarengan.

2.3 Konsep Kabudayan

1 Kabudayan yaiku asile budi utawa akale manungsa 1 nggo nggayuh kasampurnane urip. Kabudayan yaiku sakabehe gagasan, sarta olah ciptane manungsa ing 1 brayan kang kudu dikulinakake, dilakoni kanthi cara sinau migunakake simbol-simbol arupa ukuran lan sistem piranti 1 (Koentjaraningrat, 1987:1).

1 Miturut Koentjaraningrat (1987:9) uga, kabudayan 1 nduweni kekarepan kayadene tatalaku uga seni, kang 1 beh mau tuwuh saka olah cipta lan olah rasane manungsa kaya dene keyakinan, kawruh, adat istiadat lan 1 panunggalane. Bisa kadudut yen kabudayan yaiku sakabehe 1 gagasan, rasa, sarta olah pamikiran manungsa kang nduweni unsur-unsur, nilai, lan norma kang bisa didadekake panutan manungsa kanggo nglakoni uripe.

Kayadene kang diandharake dening Koentjaraningrat (2009:165) menawa, unsur-unsur kabudayan kang universal cacahé ana pitung perangan, yaiku (1) basa (lisane utawa tulisan), (2) sistem kawruh, (3) 1 gganisasi sosial, (4) sistem piranti kanggo urip lan teknologi, (5) sistem mata pencaharian, (6) sistem religi, lan 1 kesenian. Saliyane iku unsur kabudayan, kayata filsafat, 1 pitayan, kesenian, kasusastran, klambi, lan adat istiadat 1 gambarake panguripane wong Jawa, kayata kang ana sajrone panguripan saben dinane wong Jawa kang nduweni pamawas yen wong ngalah luhur wekasane lan alon-alon waton kelakon.

2.4 Konsep Tradhisi

Miturut Poerwadarminta (1939:1088) tradhisi yaiku minangka salah 1 wijining adat, kapitayan, lan liya-liyane kang diwarisake saka para leluhur. Tradhisi lan kapitayan kang diwarisake dening para leluhur kasebut isih ditindakake nganti saiki. Adat lan kapitayan kasebut dirasa minangka samubarang kang bisa nduweni piguna. Mula, salah sawijine tradhisi bisa ngrembaka yen saka masyarakat nduweni kesadaran kanggo nggayuh lan nyengkuyung sakabehing panguripane manungsa.

Adhedhasar andharan kasebut, tradhisi wiwit jaman biyen nganti saiki isih ditindakake dening masyarakat kang isih ngugemi lan gelem nyengkuyung. Tradhisi minangka salah sawijining tinggalane para leluhur kang lumaku wiwit biyen nganti saiki. Kaya dene tradhisi mulutan, tradisi malem jemuah legi. Tradhisi-tradhisi kasebut isih ditindakake dening masyarakat Pucangan nganti saiki.

2.5 Konsep Folklor

Folklor mujudake perangan saka 1 kabudayan. Miturut *etimologis* basa, tembung *folklore* iku dumadi saka

rong tembung, yaiku *folk* lan *lore*. Alan Dundes sajrone (1984:1) ngandharake *folk* yaiku saperangan manungsa kang nduweni pratandha fisik, sosial, kabudaya, saengga bisa dibedakake saka perangan siji lan sijine. Tembung *lore*, tegese minangka tradhisine *folk* yaiku sawijine kabudayan kolektif kang diwarisake turun-temurun kanthi cara lisan utawa tulisan.

Miturut Danandjaja (1984:3-4) titikan kang paling utama saka folklor yaiku: 1) sumebar kanthi cara lisan, 2) sipat tradhisional, 3) ana versi lan varian kang beda-beda, 4) folklor asipat anonim yaiku jeneng pangriptane ora ana sing meruhi, 5) nduweni wujud *berpola*, 6) nduweni piguna ing masyarakat, 7) nduweni sipat *pralogis*, 8) folklor dadi duweke bebrayan kang ana ing dhaerah tartamtu, 9) nduweni sipat polos saengga kadhang kala kasar.

2.6 Konsep Legendha

Legendha minangka sawijine kabudayan lokal kang isih ngrembaka ing tlatah Jawa. Legendha asipat sekuler (*keduniawian*), dumadine crita iku dianggep nyata dening masyarakat lan dumunung ing papan panggonan kang kita kenal. Legendha kadhang kala dideleng minangka *sejarah kolektif* (*folk history*) kang ngalami owah-owahan *distorsi*, saengga nduweni versi kang maneka warna (Danandjaja, 1984:66). Titikan ing legendha yaiku ora ana pangriptane (nduwe sipat anonim), milik kolektif, lan nduwe fungsi tartamtu ing masyarakat kang durung ngenal aksara.

Adhedhasar andharan kasebut, bisa didudut yen wujud crita legendha yaiku: a) critane dianggep cuwilan kedadeyan kang pancen dumadi, b) crita kasebut ngenani kesakten, c) isi critane ngenani agama, d) nduwe unsur sejarah, lan e) isi critane ngenani papan panggonan kayata jeneng papan lan wujud *tipografi*. Legendha Gunung Pucangan klebu legendha kang isi critane ngenani papan panggonane kang ana ing tlatah Jombang.

2.7 Konsep Makna lan Simbol

Wujud kabudayan kang arupa asil karya ciptane manungsa mesthi nduweni teges kang awujud simbol-simbol. Tembung simbol asalé saka Yunani yaiku *symbollo* kang nduweni teges tandha utawa ciri kang menehi weruh sawijine bab marang pawongan. Saliyane iku, simbol wujudake objek utawa prastawa apa wae kang nggambarake kekarepan tartamtu (Sudikan, 2001:180).

Miturut kamus Basa Indonesia, makna yaiku sawijine teges kang ngandharake sawijine bab utawa samubarang kang ngandhut tujuan tartamtu. Poerwadarminta (1939:287) makna yaiku teges, katrangan, surasa. Adhedhasar andharan kasebut, kanggo ngandharake makna lan simbol ubarampe sajrone tradhisi-tradhisi kang isih ana ing Gunung Pucangan iki panliti nggunakake teori semiotik, yaiku salah siji ilmu utawa teori ngenani lambang

utawa makna kang diandharake Pierce kaya kang dikutip Luxemburg (1989:45-46).

2.8 Konsep Fungsi

Fungsi folklor miturut konsep Bascom kang dikutip ning Danandjaja (1984:19) njlentrehake fungsi folklor dadi papat yaiku (1) kanggo sistem proyeksi, yaiku minangka piranti pamawas angen-angen sawijine kolektif, (2) piranti pengesahan pranata-pranata lan lembaga kabudayan, (3) kanggo sarana pendhidhikan, (4) pameksa lan ngawasi supaya norma-norma masyarakat bisa diugemi kanthi kolektif.

2.9 Nile Kearifan Lokal

Nile yaiku sipat kang wigati tumrap kamanungsan (KBBI, 2008:590). Nile yaiku sawijine bab kang dijunjung lan diagungake dening manungsa kanggo nggayuh kabegjane urip. Wujud saka nile bisa diarani abstrak nanging kanthi cara fungsional nduweni titikan kang nuwuhake pambada saka siji lan sijine. Sajrone pangerten abstrak, yen nile kuwi ora bisa dicekel kanthi nggunakake *panca indra*, kang bisa dideleng yaiku objek kang nduweni nile utawa *tingkah laku* kang nduweni nile.

Miturut KBBI, kearifan yaiku kawicaksanan utawa kawasisan, lan tembung lokal nduweni teges kedadeyan ing salah sawijining panggonan (KBBI, 2008). Bisa kadudut kearifan lokal duweni teges yaiku kawicaksanan utawa kawasisan njupuk sikap marang sawijining perkara lan namung kedaden ing salah sawijining ngendi papan panggonan tartamtu.

2.10 Lelandhesan Analisis

Lelandhesan analisis ngrembug ngenani konsep kang digunakake nintingi lan ngolah dhata sajroe panliten legendha Gunung Pucangan ing Desa Cupak, Kecamatan Ngusikan, Kabupaten Jombang. Analisis kanggo nintingi folklor sajrone panliten iki yaiku konsep saka Danandjaja.

Miturut Bruvand (sajrone Danandjaja, 1986:21-22) folklor diperang dadi telu yaiku: 1) Folklor lisan (*verbal folklore*), yaiku folklor kang awujud lisan kaya dene basane rakyat (julukan, pangkat, *title*), pitutur-pitutur (pepatah lan paribasan), pitakonan kang asipat tradhisional (cangkriman, bedhekan), geguritan utawa puisi rakyat (parikan, gurindam, *yair*), crita prosa rakyat (legendha, mite, *ngeng*), 2) Folklor setengah lisan (*partly verbal folklore*) yaiku folklor kang wujud campuran lisan lan dudu lisan kayata drama rakyat, tari, kapercayan, upacara-upacara, dolanan rakyat lan hiburan rakyat, adat kebiasaan, lan pesan rakyat. 3) Folklor dudu lisan (*non verbal folklore*) yaiku folklor kang wujud dudu lisan sanajan nalika nyebarake kanthi lisan. Wujud folklor dudu lisan diperang dadi loro yaiku, wujud *material* lan dudu *material*.

Kanggo nintingi makna lan simbol kang kinandhut sajrone tradhisi nggunakake teori saka Pierce kaya kang kutip Luxemburg (1989:45-46). Ana telung faktor kang ditokake anane tandha yaiku, tandha kuwi mau dhewe. Tandha kang ditandhai, lan salah sijine tandha anyar kang kedadeyan ing batine sapa wae kang nrima.

Konsep fungsi kang digunakake kanggo ngandharake fungsi folklor sajrone legendha Gunung Pucangan yaiku teori modifikasi kang diandharake dening Lascom lan Dundes. Pigunane folklor ing kene ditemokake yaiku pitu nanging saka fungsi utamane ana papat, yaiku: 1) minangka sitem proyeksi, yaiku kaca pangilone angen-angen saka kolektif, 2) minangka sarana pangsae budaya, 3) minangka sarana pendhidhikan, lan 4) minangka piranti kanggo njeksa lan ngawasi paugerane bebrayan, supaya tansah diugemi lan ditindakake dening bebrayan utawa kolektif.

Babagan nile kearifan lokal sajrone LGP nggunakake teori miturut Jim Iff (sajrone Permana, 2014:4-5) kearifan lokal nduweni enem dimensi, yaiku 1) Dimensi Pengetahuan Lokal, 2) Dimensi Nile Lokal, 3) Dimensi Keterampilan Lokal, 4) Dimensi Sumber Daya Lokal, 5) Dimensi Mekanisme Pengambilan Keputusan Lokal, 6) Dimensi Solidaritas Kelompok Lokal.

1. METODE PANLITEN

3.1 Ancangan Panliten

Panliten "Legendha Gunung Pucangan ing Desa Cupak Kecamatan Ngusikan Kabupaten Jombang" nggunakake ancangan panliten kang asipat dheskriptif kualitatif kanthi tintingan folklor. Metode kang dianggo dheskriptif kualitatif kang ampa nyathet kanthi njlimet lan diteliti sakabehe kahanan kang dideleng, dirungu lan diwaca kanthi wawancara utawa ora, nyatet lapangan, dhokumentasi resmi utawa ora, foto, video, tape, uga dhokumen liyane (Sudikan, 2001:85).

Panliten ngenani legendha Gunung Pucangan kalebu panliten kualitatif amarga, 1) sumber dhata saka panliten iki yaiku saka pocapan lesan (dhata lesan) informan kang didadekake dhata tulis, 2) panliti minangka instrument panliten yaiku wong kang nindakake panliten, wawancara, observasi, lan dhokumentasi ing lapangan, 3) dhata kang wis dikumpulake ora arupa dhata angka-angka utawa statistik.

3.2 Objek lan Panliten

Objek saka panliten iki yaiku legenda ngenani gunung pucangan lan tradhisi kang isih ditindakake nganti saiki. Panliti milih legendha Gunung Pucangan amarga isih akeh masyarakat durung mangerteni crita dumadine Gunung Pucangan. Panliti nduweni alesan kepengin ngliti legendha Gunung Pucangan amarga kepengin nuduhake

marang bebrayan kepriye crita sajrone legendha kasebut. Nalika nindakake panliten cethane kudu wis nemokake objek utawa sasaran kanggo diteliti.

Dene papan saka panliten iki yaiku ing Desa Cupak Kecamatan Ngusikan Kabupaten Jombang. Desa Cupak dipilih amarga ing desa kasebut ana cerita ngenani legendha Gunung Pucangan lan isih ana tradhisi-radhisi kang ditindakake nganti saiki.

3.3 Sumber Dhata lan Dhata Panliten

Miturut Arikunto (2010: 172) sumber data iku keperang dadi loro yaiku dhata primer lan dhata sekunder. Minangka panyengkuyung dhata utama supaya bisa pikantuk dhata kang valid. Sumber dhata primer sajrone panliten iki yaiku juru kunci Gunung Pucangan yaiku Bapak Bawi. Alasan panliti milih Bapak Bawi minangka sumber dhata primer yaiku (1) kamituwa utawa tokoh masyarakat, (2) nduweni kawruh bab apa wae ngenani Gunung Pucangan, (3) dadi juru kunci, (4) masyarakat Kecamatan Ngusikan Kabupaten Jombang. Sumber dhata sekunder sajrone panliten iki yaiku yaiku Bapak Purwanto, Bapak Ngadiro, Bapak Aji, Bapak Supono. Sakabehe sumber dhata sekunder kasebut minangka masyarakat Desa Cupak. Alasan panliti milih informan kasebut yaiku (1) informan sehat jasmani lan rohani, (2) informan nduweni sipat netral, (3) informan kadhapuk minangka tokoh utawa sesepuh ing sajrone bebrayan.

Jinising dhata ing panliten iki diperang dadi loro, yaiku dhata sekunder lan dhata primer. Dhata primer kang diasilake luwih fokuse tumrap prakara kang diteliti sajrone panliten iki, yaiku: 1) Legendha Gunung Pucangan, 2) Fungsi Legendha Gunung Pucangan, 3) Nile kearifan lokal Legendha Gunung Pucangan, 4) Wujud lan makna tradhisi kang ana gegayutane marang Legendha Gunung Pucangan.

3.4 Instrumen Panliten

Instrumen panliten miturut Sugiyono (2011:102), yaiku piranti kanggo ngliti ngenani kadadeyan lan uga solah bawane manungsa.

Instrumen panliten sajrone panliten kanthi irah-irahan Legendha Gunung Pucangan ing Desa Cupak Kecamatan Ngusikan Kabupaten Jombang yaiku:

- 1) Panliti minangka instrument panliten, sajrone panliten kualitatif kang dadi instrument yaiku panliti dhewe, mula panliti kudu siap nindakake panliten ing lapangan. Pigunane panliti minangka instrument yaiku kang netepake fokus panliten, milih informan minangka sumber dhata, nglumpukake dhata, analisis dhata, nafsirake dhata lan nggawe dudutan.
- 2) Pedhoman observasi yaiku tata cara nindakake observasi trep marang teknik observasi kang ditindakake.

- 2

3.7 Keabsahan Dhata

Miturut Sudikan (2001:169), keabsahan dhata iku

- 2) sa dibuktekake kanthi cara: 1) nindakake proses
2) angulasi bisa ditindakake kanthi patang cara yaiku
triangulasi sumber dhata, triangulasi nglumpukake dhata,
2) angulasi tumrap metodhe pangumpulane dhata, lan
triangulasi tumrap analisis sakabehane teori kanthi cara
1) goleki teori kang relevan utawa selaras kang ana sajrone
1) niliten; 2) nindakake peer debriefing, yaiku cara kang
1) gunakake kanggo mriksa lan nguji asil paneliten kang
bener; 3) member check lan audit trial, yaiku mriksa dhata
kang isih mentah kaya dene asil rekaman, dhokumen, lan
photo.

4.1 Etnografi Desa Cupak Kecamatan Ngusikan Kabupaten Jombang

Desa Cupak kalebu salah sawijine desa kang cilik ing kacamatan Ngusikan, lan manggon ing sisih lore desa Made. Jarak antarane desa Cupak karo kecamatan wetara 5 km, dene karo kabupaten kurang luwih 28 km, lan karo ibukota propinsi jarake kurang luwih 80 km. Desa Cupak kasusun saka rong dhusun, yaiku dhusun Cupak, lan dhusun Munggut. Cacahé warga kang ana ing Desa Cupak kacamatan Ngusikan kabupaten Jombang propinsi Jawa Timur yaiku 1145 jiwa, kaperang saka cacahé wong lanang 554 jiwa lan cacahé wong wadon 591 jiwa. Cacahé KK (jumlah warga kang wis kulawarga) ana 317 KK.

Pangupajiwa desa Cupak kang dominan yaiku buruh tani, Saliyane iku uga isih ana profesi minangka petani kang nandur pari lan palawija. Tingkat pendhidhikan masyarakat desa Cupak kecamatan Ngusikan kabupaten Jombang yaiku lulusan SD, SMP, lan SMA, lan ga kang nerusake ing perguruan tinggi nanging isih minim banget. Masyarakat utawa warga ing desa Cupak saperangan gedhe ngrasuk agama Islam. Saliyane iku warga Cupak saben dinane nggunakake basa padinan, kayata basa campuran basa Jawa lan Indonesia. Desa Cupak didominasi transportasi roda loro lan sepeda pancal.

4.2 Wujud Legendha Gunung Pucangan ing Desa Cupak Kecamatan Ngusikan Kabupaten Jombang

Miturut para informan lan uga saka sumber-sumber liyane kang mbahas ngenani crita legendha Gunung Pucangan, wujud critane ana kang beda senjata ora akeh lan

ora beda adoh ngenani crita legendha Gunung Pucangan kasebut. Mula wujud dijupuk saka pamawase para informan kang digathukake dadi siji saengga bisa ngasilake wujud crita kang luwih cetha. Wujud crita ngenani Legendha Gunung Pucangan kaya ing ngisor iki :

1) Wujud Legendha Gunung Pucangan Miturut Bapak Bawi (Juru Kunci)

Niki Pucangan mboten wonten sejarah ingkang baku, sejahe namung nek dirani gethok tular nek saking Purbakala. Purbakala nek mastani niku cerita rakyat. Mulane dereng klebet Purbakala menawi mboten wonten prasasti ingkang kenging damel jaminan mlebet purbakala, nanging masalah penjuruan kathah saking purbakala dhaerah lan purbakala pusat, berhubung mboten wonten prasasti ingkang damel enggal bakuan.

Nah ten mriki perkawis silah-silah kula balik malih namung crita gethok tular dadi mboten wonten bakuan menawi wonten kirang lerese menawi kirang langkunge ngertos kula nggih sebagai juru kunci ingkang nyuwun pangapuntèn. Hla ten mriki Dewi Kili Suci asal keturunan saking Raja Airlangga Kediri, dados piyambake sampun disukani mandhat kaliyan Raja diutus jumeneng dadi Ratu nguwasai brang wetan. Hla Dewi Kili Suci niku mboten purun ditemah lelampah sak paran-paran dumugi alas Pugawat nggih ten Pucangan niki saderenge namine Pucangan namine niku alas Pugawat.

2) Wujud Legendha Gunung Pucangan Miturut Bapak Purwanto

Sak derange namine Gunung Pucangan niki namine alas Pugawat. Sebelum namanya Gunung Pucangan, name Pucangan niki sareng kalih namine Dewi Kili Suci. Dewi Kili Suci niku putrinipun Raja Airlangga dikengken nguwasai brang wetan mboten purun. Ditemah sak lampah-lampah sak paran-paran dumugi alas Pugawat, bidhal saking kerajaan niku mlampah sak paran-paran. Akhire kepanggih ten alas Pugawat mriki dhaerah Jombang kepanggih Kakek Ndermo. Kakek Ndermo sampun nggadhah murid kale Raden Said lan Raden Darpo Sakti ketambahan Dewi Kili Suci niku. Rumiye namine dereng Dewi Kili Suci, nanging tasik Rama Wijaya Tungga Dewi.

3) Wujud Rekonstruksi Legendha Gunung Pucangan

Isi cerita kang diandharake dening rong narasumber kasebut padha, nanging beda cara ngandharake runtutan isine. Bab kasebut lumrah wae, amarga cerita ngenani legendha ngrembakane kanthi cara lisan saengga ndadekake cerita ngenani legendha-legendha nduweni versi kang beda-beda. Kawiitan cerita ngenani legendha Gunung Pucangan saka Dewi Kili Suci utawa kang uga diwastani Rama Wijaya Tungga Dewi minangka anake Raja Airlangga kasebut, ora gelem nguwasani brang wetan. Kabukti saka pethilan ing ngisor iki.

“.....dados piyambake sampun disukani mandhat kaliyan Raja diutus jumeneng dadi Ratu nguwasai brang wetan. Hla Dewi Kili Suci niku mboten purun ditemah lelampah sak paran-paran dumugi Alas Pugawat” (Bawi, 11 Juni 2019).

“Dewi Kili Suci niku putrinipun Raja Airlangga dikengken nguwasai brang wetan mboten purun. Ditemah sak lampah-lampah sak paran-paran dumugi Alas Pugawat, bidhal saking kerajaan niku mlampah sak paran-paran” (Purwanto, 11 Juni 2019).

Saka kaloro pethilan ing ndhuwur bisa dideleng yen kawiitan cerita ngenani legendha Gunung Pucangan diwiwiti saka Dewi Kili Suci sing ora gelem didadekake Ratu ing kerajaane. Kaloro wiwitan cerita kasebut ora ana bedane, isine uga padha. Ananging yen dideleng luwih jero maneh, sejatine alur saka kaloro crita kasebut beda, senajan pungkasan crita isih padha.

4.3 Aspek Wujud lan Makna Tradhisi kang Ana ing Gunung Pucangan ing Desa Cupak Kecamatan Ngusikan Kabupaten Jombang

1) Tradhisi yaiku minangka salah sawijining adat, kapitayan, lan liya-liyane kang diwarisake saka para leluhur. Sajrone tradhisi utawa adat utawa kabudayan mesthi nduweni wujud lan makna uga simbol dhewe. Dadi saben wujud, makna, lan simbol nduweni makna kanthi isine nitipake pesen utawa nasehat dhewe-dhewe. Kayadene tradhisi-tradhisi kang isih ditindakake ing Gunung Pucangan, uga nduweni wujud, makna, lan simbol dhewe-dhewe. Tradhisi-tradhisi kang isih ditindakake nganti saiki ana telu ing antarane sing loro tradhisi sing ditindakake ing Gunung Pucangan yaiku tradhisi kemis kliwon malem jemuwah legi, tradhisi mulutan lan siji tradhisi sing ditindakake ing desa Cupak yaiku sedekah desa.

1) Tradhisi Malem Jemuwah Legi

Tradhisi malem Jemuwah Legi uga bisa diarani tradhisi nyekar saben sasi ing wayah malem Jemuwah Legi. Adicara nyekar ing dina malem Jemuwah Legi uga bisa diarani sawijine tradhisi sing ana ing Gunung Pucangan. Andharan kasebut bakal dijlentrehake ing ngisor iki.

“malem Jemuwah Legi niku nggih sampun wonten ket jaman riyen-riyen Mbak, juru kunci sing riyen sing pertama niku nggih sampun ana tradhisi nyekar nek saben Kemis Kliwon malem Jemuwah Legi. Nek malem Jemuwah Legi iku memange klebu tradhisine Gunung Pucangan Mbak, soale nek ten Gunung Pucangan niku malem Jemuwah Legi iku termasuk tradhisi, dadi wong teka endi ae campur

Mbak dadi siji nang pendhapa kono” (Purwanto, 11 Juni 2019).

Saka andharan ing dhuwur bisa dideleng yen anane nyekar ing dina malem Jemuwah Legi iku wis ana wiwit jaman biyen nalika juru kunci sing pertama uga wis ana tradhisi kasebut. Tradhisi malem Jemuwah Legi uga kalebu sawijine tradhisi ing Gunung Pucangan. Para peziarah sing teka uga ana sing saka dhaerah ngendi wae, ora mung warga desa Cupak.

Sajrone tradhisi malem Jemuwah Legi iki isih nggunakake tata laku kang wis gumathok wiwit biyen nganti saiki. Tata laku ana kang dikurangi nanging kadhang kala ditambahi miturut apa kang dadi kapercayane lan pasarujukane masyarakat. Supaya cetha kaya andharan ing ngisor iki.

a) Tata Laku Tradhisi Malem Jemuwah Legi

Tata laku minangka sawijining perangan kang wigati sajrone adicara tartamtu. Tata laku bakal ngatur sakabehane acara kanthi urutan runtut saengga acara bisa digelar kanthi apik. Tata laku sajrone panliten iki kaperang dadi telu yaiku titi siyaga, lan titi wasana.

Titi siyaga sajrone tradisi Malem Jemuwah Legi yaiku kawiwitan n Nyiapake piranti lan ubarampe sajrone tradhisi Kemis Kliwon malem Jemuwah Legi dianggep adicara kang sakral mula sadurunge adicara diwiwiti para peziarah biyasane nyiapake piranti lan ubarampe kanggo adicara kasebut. Sesajen lan ubarampe minangka piranti kang mesthi diperlokake. Ubarampe disiapake sadurunge adicara diwiwiti. Andharan kasebut bakal dijlentrehake pethikan ing ngisor iki.

“tradhisi malem Jemuwah Legi ing Gunung Pucangan ing pasareyan utawa makame Dewi Kili Suci iki dilaksanakaken malem jemuwah legi. Adicara kasebut nggih mbutuhaken piranti lan ubarampe. Salah sawijining ubarampe kang ora bakal keru yen wonten adicara mulutan yaiku kembang, dupa, banyu” (Bawi, 11 Juni 2019).

Pethikan saka wawancara ing ndhuwur nuduhake piranti lan ubarampe kang digunakake tradhisi malem Jemuwah Legi yaiku kembang setaman, kembang telon, lan dupa. Piranti-piranti kasebut disiapake dhewe-dhewe dening peziarah kang arepe mlebu ing pesareyan Dewi Kili Suci. Saliyane nyiapake piranti lan ubarampe kasebut, kadhangkala uga ana peziarah kang nyiapake gawanan kang arep digawa ing dhuwur yaiku arupa jajan-jajanan utawa sega. Gawanan kasebut miturut juru kunci Gunung Pucangan minangka wujud matur nuwune peziarah marang juru kunci amarga wis diantuki mlebu ing pesareyan Eyang Dewi Kili Suci.

Saliyane persiapan kasebut, persiapan liyane yaiku mung nyepak-nyepakake piranti kanggo nrima tamu, kayata ngesiki sakupenge pendhapa, nggelar karpet kanggo para tamu peziarah, nyiapake wakul gawe wadhang kembang sing arepe dingo para peziarah nyekar.

Banjur titi laksana tradisi malem jemuwah legi yaiku anggane nyekar ing Gunung Pucangan ing pesareyan Dewi Kili Suci. Para kerabat juru kunci kaliyan para peziarah nglumpuk ing pendhapa wiwit mlebu wayah Kemis Kliwon sore tumuju wayah Jemuwah Legi nganti pungkasan dina Jemuwah Legi.

“saderenge ziarah wonten Dewi Kili Suci, kedah wonten sendhang rumiyin. Nomer setunggal siram, sak mantune siram kalih mundhut toya kangge bukti nek saking Pucangan dibeta wangsul, masalah toya niku pengunaane nasional kuncine asal yakin, usahane napa nggih saged nggunakakaken toya niku, trus niku kalih dene Sendhang Drajat kaliyan Sendhang Kamulyan” (Bawi, 11 Juni 2019).

Pethikan saka wawancara ing ndhuwur nuduhake yen saben peziarah sing arepe munggah ing pesareyan Dewi Kili Suci luwih dhisik kudu mampir ing sendhang kanggo adus, wudlu, utawa liya-liyane. Banyu sing ana ing sendhang uga dipercaya bisa nggawa kaberkahan, ananging kabeh kuwi gumantung kapitayane saben-saben pawongan. Saka sendhang uga kudu nggawa banyu sing arepe digawa munggah ing pesareyan Dewi Kili Suci. Ing Pucangan dipercaya dadi papan panggonan kang suci, mula sadurunge munggah kudu ngupaya mampir luwih dhisik ing Sendhang Drajat. Sendhang Drajat dipercaya nduweni pangribawa kang kuwat tumrap masyarakat lan para tamu sing arep nindakake ziarah nalika Kemis Kliwon malem Jemuwah Legi.

Sawise saka Sendhang Drajat banjur para peziarah munggah ing pendhapa karo nggawa banyu sing wis dijupuk saka sendhang, uga nggawa kembang gawe nyekar, uga nggawa dupa.

“saderenge para peziarah niku mlebet ten pesareyan nggih kedah rumiyin mbak dideloki kembang sing arep digawe nyekar niku. Soale napa, wonten kembang sing mboten angsal dibeta masuk nalika nyekar ten makame Eyang Dewi Kili Suci. Sing mboten angsal dibeta niku nek wonten kembang kenikir utawa wonten kembang iris. Dewi Kili Suci niku mboten seneng kaliyan kembang kenikir utawa kembang iris niku” (Bawi, 11 Juni 2019).

Pethikan saka wawancara ing ndhuwur nuduhake yen saben peziarah sing arepe mlebu ing pesareyan Dewi Kili

Suci kudu nglumpukake kembang ing juru kunci. Tujuwan saka diklumpukake kembang kasebut supaya juru kunci bisa ndelengi saben kembang sing arepe digawa nyekar mlebu. Ana pantangan kang ora oleh ditindakake nalika ziarah yaiku ora oleh nggawa kembang kenikir lan kembang iris, amarga miturut katrangan kasebut Dewi Kili Suci ora seneng karo kaloro kembang kasebut. Juru kunci ora ngolehi nggawa kembang kenikir utawa kembang iris, amarga kembang kenikir lan kembang iris nduweni pangertenan uga kanggo panguripane manungsa dhewe.

Sawise kembang wis dideloki juru kunci, juru kunci mlebu ngeterake peziarah nyekar ing pesareyane Dewi Kili Suci. Nalika nyekar ubarampe sing digawa mlebu yaiku kembang, dupa, lan banyu. Banyu ing kene yaiku banyu sing dijupuk saka Sendhang Drajat nalika sadurunge munggah ing pendhapa.

Banjur titi wasana tradisi malem jemuwah legi yaiku Adicara panutup saka tradhisi malem Jemuwah Legi yaiku ditandhani kanthi para peziarah metu saka pesareyane Eyang Dewi Kili Suci lan uga anané andum panganan kang digawa dening para peziarah lan dhaharan bareng-bareng.

b) Ubarampe lan Maknane Sajrone Tradhisi Malem Jemuwah Legi

Ubarampe yaiku sawijining piranti ing sajrone tradhisi amarga nduweni nilai tumrap sawijining adicara adat. Saka asiling observasi lan wawanrembug, bisa diweruhi yen ubarampe utawa sesaji ing tradhisi muludan iku dumadi saka kembang wangi uga bisa nggunakake kembang setaman, bubur, dupa, lan kain mori. Ing ngisor iki bakal diandharake saperangan ubarampe lan makna saka ubarampe kasebut.

(1) Kembang Setaman

Kembang setaman minangka sawijine ubarampe sing wigati dianggo nindakake tradhisi malem Jemuwah Legi ora bisa dilalekake. Kembang setaman uga nduweni makna yaiku pralambang kautaman sajrone urip ing bebrayan.

Kembang setaman sing nggambarake ngesiki barang sing rusuh bisa dadi wangi utawa resik, bisa didudut yen kembang setaman mujudake berkah saka leluhur marang turunane. Dikarepake yen sawise nyekar nganggo kembang setaman, apa kang dadi kekarepane saben peziarah bisa terwujud.

(2) Kembang Telon

Kembang telon sajrone tradhisi nyekar ing malem Jemuwah Legi uga dadi salah sawijining ubarampe kang kudu digawa nalika nyekar, ananging kembang telon iki ora wajib digawa. Kembang telon uga nduweni makna kang bisa dienggo kanggo nglakoni panguripan ing alam donya iki. Kekarepan saka kembang telon dhewe nalika digawe nyekar ing pesareyane Dewi Kili Suci yaiku kanggo ndongakake bapa lan ibu mligine, umume kanggo kaperluwan, tujuwan lan niat diri pribadi.

(3) Dupa

Dupa sawijine samubarang kang diasilake saka *getah* wit-witan tartamtu. Wujud saka dupa menaka wema, kayata wujud *batang, magic stick, kerucut, spiral*, lsp. Makna saka dupa nduweni kekarepan supaya bisa mujudake piningan lan keselamatan sajrone adicara kasebut. Dupa sing diobong wis dadi kabiasaan warga Jawa sajrone adicara tertamtu. Bab kaya mangkono tansah dilakoni lan ditindakake amarga warga percaya yen ora ngobong dupa nalika nyekar bakal ana coba lan alangan saka makhluk ghoib sing nunggu papan panggonan keramat sajrone tradhisi nyekar iki.

2) Tradhisi Muludan

Dijenengi tradhisi Muludan amarga tradhisi kasebut ditindakake saben sasi Mulud. Tradhisi iki kagolong tradhisi sing wis ana wiwit jaman biyen para leluhur desa Cupak lan ditindakake rutin saben taun ing sasi Mulud sing nduweni kapitayan tumrap apa wae sing asipat mistis.

a) Tata Cara Tradhisi Muludan

Sajrone tradhisi Muludan nggunakake tata cara sing ditemtokake wiwit biyen nganthi saiki. Tata cara kasebut ora ana sing diowahi nanging kadhang kala ditambahi miturut kapitayan lan pasarujukane warga. Sadurunge nindakake adicara inti, tradhisi Muludan ana bab-bab kang kudu disiyapake lan dirembug antarane para kerabat juru kunci lan para sesepuh uga para warga supaya adicara kasebut bisa lumaku kanthi lancar lan sampurna. Tahap persiapan antarane yaiku: Rapat, tujuwan utama saka rapat yaiku supaya adicara kasebut bisa lumaku kanthi lancar lan sampurna ora ana alangan apa-apa; Banjur Kerja bakti, Tujuwan ditindakake kerja bakti yaiku supaya sendhang-sendhang lan pundhen utawa pesareyan sing ana ing Pucangan bisa resik lan penak disawang; Nyiapake piranti lan ubarampe.

Sadurunge miwiti acara inti saka tradhisi Muludan luwih dhisik ngobong dupa. Ngobong dupa ing kene minangka perantara yen arep ana sing kirim donga lan uga minangka wujud sopan santun marang para leluhur yen nalika arep ngesiki layon lan uga ngganti kain mori. Banjur sawise ngobong dupa adicara diterusake kanthi ngesiki layon sing ana ing pesareyan Dewi Kili Suci, sawise diresiki banjur diganti karo kembang anyar sing isih seger wujud lan wangine.

Sawise ngesiki layon lan ngganti kembang banjur bubur utawa jenang sing wis dimasak lan dicepakake dening kerabat juru kunci wadon dideleh ing pesareyan kasebut. Bab kasebut dipercaya dening para kerabat juru kunci Gunung Pucangan supaya dadi slamete kanggo para kerabat juru kunci Gunung Pucangan.

Acara inti saka tradhisi Muludan iki ditandhai kaliyan ngganti kain mori sing ana ing pesareyan-pesareyan. Wiwit urutan nganti pungkasan adicara iki bakal ditindakake ing pesareyan-pesareyan sing ana ing Gunung

Pucangan, ora mung ing pesareyane Dewi Kili Suci. Sajrone tradhisi mulutan kang dadi punjere yaiku anggane slametan ing Gunung Pucangan ing pesareyane Dewi Kili Suci. Para kerabat juru kunci kaliyan para sesepuh desa nggawa ubarampe kang wis disiyapake.

b) Ubarampe lan Maknane Sajrone Tradhisi Muludan

Ubarampe sing digawe sajrone tradhisi Muludan kagolong maneka warna uga nduweni makna sing beda-beda. Ubarampe ing kene mligine kayata kembang, dupa, bubur utawa jenang, kain mori, payung.

(1) Kembang Setaman

Kembang setaman minangka wujud/lambang kekarepane manungsa kang kepengin antuk kautaman ing urip bebrayan. Kautaman iki dipralambangake kanthi ubarampe awujud kembang setaman. Kautaman kembang bisa dideleng saka wujud kang maneka warna, wernane kembang endah lan ganda arum. Maknane yen manungsa urip mesthi nduweni pepengin yaiku supaya uripe nduweni rejeki akeh sarta drajad dhuwur. Pangarep-arep kasebut ditekakake saka kembang setaman kang ana ing salah sawijine ubarampe. Manungsa kang nduweni kautaman ing uripe, kanggo ningkatake uripe supaya luwih apik tinimbang sadurunge. Anane kautaman kasebut, ateges kembang iki kalebu salah sawijining ubarampe kang ora oleh ditinggalake nalika adicara tradhisi Muludan kalaksanan.

(2) Dupa

Dupa kalebu salah sawijining ubarampe kang ora oleh ditinggalake nalika adicara tradhisi Muludan. Ubarampe kuwi nduweni makna kang padha kaya menyan yaiku minangka pakurmatan marang para leluhur utawa cikal bakale dhusun. Dupa kang dienggo maneka warna wujud.

(3) Jenang Sengkala / Bubur

Jenang sengkala yaiku beras ketan sing dimasak jemek utawa bubur, lan diwenahi gula abang lan santen. Jenang sengkala sajrone tradhisi Muludan uga nduweni makna kanggo nolak sakababe bebaya kang asale saka alam lan bangsa lelembut kang bisa kedadeyan marang para pandherek tradhisi mulutan, khususé kanggo para kerabat juru kunci.

(4) Kain Mori

Kain mori yaiku kain tenun sing wernane putih. Sajrone tradhisi Muludan, kain mori nduweni tujuan yaiku kanggo jaga-jaga supaya pesareyan lan pundhen ora dinyak nyak para tamu sing rawuh.

(5) Payung

Payung minangka pambeda antarane masyarakat biasa lan kaum bangsawan. Saliyane kuwi, payung uga digunakake karo pawongan kang dianggep nduweni kalungguhan kang wigati utawa istimewa. Payung kang digunakake nalika tradhisi muludan ing Gunung Pucangan ditindakake warnane yaiku abang. Anane payung iki

nduweni makna yaiku minangka wujud pakurmatan marang para leluhur.

3) Tradhisi Sedekah Desa

Mula bukannya tradhisi Sedekah Desa iki saka andharan crita jaman biyen sing dimangerteni dening para warga, mula warga percaya yen ing desa Cupak lan ing pasareyane Dewi Kili Suci nduweni bab mistis kayata tolak balak lsp. Dijenengi tradhisi Sedekah Desa amarga tradhisi kasebut ditindakake nalika sawise panen lan minangka wujud rasa syukur marang kasil panen.

Tradhisi Sedekah Desa kasebut ditindakake amarga wujud rasa syukur marang Gusti Pengeran karna wis diwenahi kasil panen kang apik tur akeh. Saliyane kuwi, tradhisi Sedekah Desa ditindakake uga minangka wujud pakurmatan marang para leluhur sing isih dipercaya ing desa Cupak lan masyarakat sakupenge.

a) Tata Cara Tradhisi Sedekah Desa

Tata cara bakal ngatur sakabehé acara saka wiwitan nganti pungkasan kanthi cara kang runtut, saengga adicara kasebut bisa lumaku kanthi lancar lan runtut uga sampurna lan ora ana alangan apa-apa. Sadurunge nindakake tradhisi Sedekah Desa ana bab-bab kang kudu disiyapake lan dirembug anatarane pamong desa, tokoh masyarakat, lan anggota masyarakat supaya adicara kasebut bisa lumaku kanthi sampurna. Tahap persiapan tradhisi sedekah desa kaperang dadi telu antarane: (1) rapat, (2) kerja bakti, (3) nyiapake ubarampe.

Tradhisi Sedekah Desa kang dadi punjere yaiku anggane slametan ing Gunung Pucangan. Para kerabat juru kunci kaliyan para sesepuh desa, uga para warga nggawa ubarampe kang wis disiyapake. Tradhisi Sedekah Desa kawiwitan saka anane kagiyatan ing Sendhang Kali Bendha, ing kuno para warga ngleksanani tahlilan sawise kerja bakti ngresiki Sendhang Kali Bendha.

Tradhisi Sedekah Desa ditindakake rong dina suwene. Dina kaping pisan ing Sendhang Kali Bendha, dina kaping lorone ing Gunung Pucangan lan ing balai desa Cupak. Puncak saka adicara sedekah desa ana ing dina kalorone yaiku ing Pucangan. Adicara ing Pucangan ditindakake wiwit isuk nganti sore, banjur bengine diterusake adicara kang paling pungkasan yaiku ana ing balai desa Cupak. Ing Pucangan dhewe, sawise ngarak ambeng utawa tumpeng sing digawa saka desa Cupak mesthi nindakake slametan. Adicara panutup kang ditandhani kanthi anane andum tumpeng lan ambeng. Sadurunge dhaharan bareng-bareng panganan kasebut didongani luwih dhisik supaya barokah anggane nindakake adicara kasebut. Adhicara iki diwiwiti wayah awan samarine ngleksanani tradhisi mulutan banjur dhaharan bareng nganti mari.

b) Ubarampe lan Maknane Sajrone Tradhisi Sedekah Desa

Ubarampe yaiku sawijining piranti ing sajrone tradhisi amarga nduweni nilai tumrap sawijining adicara adat. Saka asiling observasi lan wawanrembug, bisa diweruhi yen ubarampe utawa sesaji ing tradhisi sedekah desa iku dumadi saka:

(1) Tumpeng

Tumpeng yaiku sega kang diwangun kaya gunung. Bahan utamane yaiku saka beras sing dimasak lan diwenahi warna kuning. Tumpeng nduweni makna yaiku bisa ndedonga anteng, meneng, jejeg, methentheng. Mula nduweni teges nalika ndedonga kuwi kudu pasrah masang Gusti. Saliyane kuwi tumpeng nduweni makna yaiku tumindak mumpeng.

Mula tumpeng bentuke lancip mendhuwur ibarate yaiku kang ngisor iku manungsa lan pa untuk ing pucuk iku ibarate Gusti Allah, kabeh masyarakat Jawa wis mangerteni anane tumpeng kasebut minangka sesaji kanthi pangarep-arep jangkahe manungsa supaya luwih cedhak marang Gustine lan bisa kasembadan apa kang dadi pepengine. Sajrone tumpeng ana lawuhe yaiku panggang ayam/ayam bakar, urap-urap, tahu, tempe. Kabeh kuwi nduweni makna kang beda-beda

a. Sega Kuning

Maknane sega kuning yaiku supaya kekarepan utawa angen-angen masyarakat bisa kasembadan. Sega kuning kasebut minangka ubarampe kang paling wigati sajroning adicara.

b. Ayam Panggang

Ayam panggang ing kene nduweni makna wong kang bisa golek sandhang papan kanthi mandhiri, wong kang bisa nyukupi kabutuhane tanpa mbebani wong liyan lan ora ngandhalake pitulungane wong tuwa.

c. Urap-urap utawa kulupan

Kulupan ora oleh nggawe saka mie-miean. Amarga ing kene thethukulan uga nduweni makna dhewe, yaiku supaya manungsa anggone urip ing alam ndonya iku nduweni pamikiran kang jembar. Saliyane makna kasebut, kulupan ing kene uga nduweni makna minangka manungsa kang urip ana ing alam ndonya iki tetep mbutuhake panguripan.

d. Endhog

Endhog pitik nduweni pralambang yaiku diumpamakake kaya donya kang cacahé ana telung perangan, saka lapisan kapisan yaiku kulit, putihe endhog, lan kuninge endhog. Teges mau diumpamakake kayata kalungguhane warga panyengkuyung anane tradhisi sedekah desa ing desa Cupak iki.

e. Tempe lan Tahu

Tempe lan tahu kalebu salah sawijine ubarampe kang asale saka kacang dele. Makna saka tempe yaiku dadi

manungsa sing urip ana ing alam donya iki ora oleh dadi pawongan sing senengane ngelek-elekake wong liya, amarga yen manungsa kaya mangkono wis mesthi bakale ora bisa keturunan apa kang dadi kekarepan lana kepengine. Semana uga tahu kang padha-padha asale saka kacang dele, uga nduweni makna kanggo panguripane manungsa.

(2) Cok Bakal

Cok bakal saka tembung “cikal bakal” kang nduweni teges yaiku bakaling urip. Ubarampe kang digunakake ana ing cok bakal iki yaiku suruh, jambe, miri, bumbu pawon, endhog, pupur. Ubarampe-ubarampe kasebut diwadahi takir saka godhong gedhang. Takir iki sejatine singkatan saka tembung ditata lan dipikir. Tegese yaiku sadurunge nindakake samubarang kudu dipikir dhisik kanthi mateng, aja grusa grusu lan atine ditata supaya pikirane adhem kanthi ati kang wening.

a. Suruh

Suruh iki godhonge warnane ijo lan urip mrambat ing wite tetuwuhan liyane. Masyarakat Jawa percaya yen suruh iki nduweni piguna kang akeh mligine tumrap kesehatan manungsa. Ubarampe iki yen dideleng saka wernane nduweni simbol guyub rukun kang bisa ndadekake panguripane manungsa bisa ayem, tentrem saengga bisa dadi kulawarga kang hamonis.

b. Jambe

Jambe iki kalebu jinis tetuwuhan klapa. Wohe jambe kasebut lumrahe bisa digunakake kanggo pengobatan kanthi cara dipangan entah, digaringake, digodhog, utawa dipanggang. Wite jambe kang dhuwur lan wohe kang akeh bisa nggambarake minangka manungsa kudune nduweni budi pekerti, solah bawa, sopan santun kang uga apik. Manungsa minangka makhluk sosial, ora bisa urip dhewe ing alam donya. Kanthi nduweni tumindak lan pendhidhikan kang apik bisa mangaribawani manungsa kasebut nduweni pangkat kang dhuwur. Jujur minangka kunci kautaman saben manungsa. Nalika nindakake samubarang, manungsa kudu tansah ngati-ati lan waspada uga karo niat kang kuwat.

c. Endhog

Endhog iki ana telung bagéyan yaiku kulit, putihe endhog, lan kuninge endhog. Telung bagéyan kasebut padha-padha nduweni makna. Telung bagéyan kasebut nggambarake kahanan ekonomi masyarakat desa Cupak. Masyarakat bisa urip guyub rukun lan ayem tentrem tanpa bandha kang dadi pathokane. Lumantar saka endhog kasebut masyarakat percaya yen bakal pikantuk rejeki lan berkah kang luwih saka Gusti Pengeran, lan uga pikantuk keselamatan urip ing alam donya lan akherat mbesuk.

d. Bumbon Pawon

Bumbon pawon iki nggambarake kahanane masyarakat. Urip ing alam donya iki mesthi wae ana susah lan senenge. Saben manungsa pancen diripta dening Gusti

Pengeran kudu bisa ngadhepi masalah kang ana ing uripe. Gegayutane cok bakal mbutuhake ubarampe bumbon pawon, supaya masyarakat nduweni pamikiran kang padhang lan wicaksana nalika ngadhepi masalah kasebut.

e. Wedhak Pupur

Masyarakat percaya yen wedhak pupur lan sapiturute nduweni gegayutan karo Dewi Sri minangka panguasa sawah. Masyarakat nduweni pangajab yen anane ubarampe iku bisa ndadekake lemah ing sawahe bisa loh jinawi lan tandurane bisa subur. Yen kaya mangkono, masyarakat bakal antuk rejeki kang cukup kanggo kabutuhan saben dinane.

f. Kembang

Kembang iki kalebu ubarampe jangkepan sajroning cok bakal. Kembang kang digunakake lumrahe ana telung jinis yaiku mawar abang, kenanga, lan kanthil. Mawar abang nduweni makna wani, manungsa kudu wani ngadhepi masalah apa wae yen pancene ora salah. Kembang kenanga wemane ijo, nduweni makna katentreman. Saben manungsa mesthi nduweni kekarepan bisa urip ayem tentrem, ora nduwe musuh lan masalah. Saliyane kembang mawar abang lan kenanga, uga ana kembang kanthil sing nduweni makna suci krana wernane putih.

(4) Gedhang Raja

Gedhang raja dadi salah sawijine ubarampe nalika tumpengan. Ubarampe gedhang raja sajrone tumpengan nduweni guna lan makna simbolis pangarep-arep supaya pawongan kang melu nyengkuyung adicara banjur ambenge dijangkepi gedhang raja. Makna saka gedhang raja kuwi yaiku nduweni sipat kawibawan, lan bisa tumindak becik karo sapa wae, nduweni rasa welas marang sapadha-padha, lan gelem mbiyantu wong kang lagi kacingkrangan.

(5) Pala pendhem

Pala pendhem yaiku sakabehane jinis umbi kang tuwuh ing sajrone lemah utawa urip ing ngisor lemah kayata tela, tales menyok, uwi lan sapiturute. Pala pendhem kasebut nduweni makna yaiku minangka sarana kanggo pakurmatan marang para danyang kang wis tilar donya utawa pakurmatan kanggo leluhure.

(6) Dupa

Dupa minangka ubarampe kang ora bakal ditinggalake nalika sedekah desa. Yen obong dupa tujuwane menehi pakurmatan marang leluhur. Wondene, makna ubarampe dupa dhewe luwih onjo ing kepriye carane njaga jeneng apik para leluhur kang diibaratake kaya keluk ganda arum kang diasilake saka dupa iku dhewe.

(7) Kembang Setaman

Simbol saka kembang setaman nduweni makna yaiku pralambang kautaman saka ambu wangi kembang, dadi urip ing masyarakat kudu nduweni kautaman ing donya. Mulane kembang setaman iki uga kerep ana ing pasarean kasebut. Supaya ambune saka kembang wangi

bisa diijabahi dening Gusti Kang Maha Kuwasa, kaya dene apa kang dadi pepingirane kene ing urip bisa diijabahi.

a. Kembang mawar

Kembang mawar lumrahe kang digawe nyekar ana pro yaiku mawar abang lan putih. Kembang mawar uga bisa diarani awar-awar supaya tawar, tawar kasebut nduweni teges eklas. Tembung eklas ing kene nuduhake yen ngalakoni tumindak apa wae kudu eklas ora perlu ngresula utawa sambat, kabeh kudu dipasrahe marang Gusti Pengeran. Kembang mawar kuwi ana putih lan abang nduweni pralambang kang beda-beda, yaiku kembang mawar abang nduweni makna laire manungsa ing alam donya utawa dadi pralambang dumatine jalma manungsa lumantar triwikrama. Mawar abang iki uga nglambange biyung (ibu). Banjur mawar putih kasebut nduweni makna saka bapa kang mrentah roh ana ing alam donya.

b. Kembang mlathi

Kembang mlathi minangka ubarampe kang wigati sajrone nyekar ing makam leluhur saliyané kembang mawar, kembang iki dianggep wangi tinimbang kembang mawar. Mlathi dadi pralambang rasa melas saka njero ati. Kembang mlathi kuwi nduweni makna manungsa kuwi yen wicara kudu tansah eklas saka ati. Saben wong ngalakoni tumindak kang becik kudu diniati saka ati, jiwa lan raga kudu tansah mlaku bebarengan.

c. Kembang kanthil

Kembang kanthil iki nduweni simbol kanthi laku, tansah kumanthil utawa kanggo pepeling kanggo nggolek ilmu. Ateges nggolek ilmu agama sarta sukses lair lan batin, saben pawongan ora cukup yen mung ngandalake dedonga nanging kudu ngupaya supaya apa kang dikarepake bisa kawujud. Kembang kanthil uga nduweni teges anane tali rasa utawa tansah kumanthil, ateges kumanthil marang Gusti Pengeran.

d. Kembang kenanga

Kembang kenanga minangka ubarampe kang wigati sajrone nyekar ing makam para leluhur. Kembang kenanga kasebut nduweni teges kenangan ing angga. Kembang kenanga iku nduweni makna supaya pawongan kang teka ana ing adhicara tumpengan supaya eling marang kabecikan para leluhur. Kembang kenanga uga minangka wujud donga lan rasa matur nuwun marang leluhur.

4.4 Fungsi Legendha Gunung Pucangan ing Desa Cupak Kecamatan Ngusikan Kabupaten Jombang

1 Pigunane folklor miturut Bascom kang paling utama
3 a papat, yaiku: 1) minangka sistem proyeksi, yaiku kaca
1 ngilone angen-angen saka kolektif. 2) minangka sarana
3 ngesahe budaya, 3) minangka sarana pendhidhikan, lan
1 minangka piranti kanggo meksa lan ngawasi paugerane
bebrayan, supaya tansah diugemi lan ditindakake dening
bebrayan utawa kolektif.

1 Saliyane fungsi utama utawa pokok kaya kang
1 andharake miturut Bascom uga ana maneh fungsi liya
1 minangka pengantar kang tuwuh saka anane pengembangan
1 analisis. Fungsi kasebut ing antarane yaiku ana 5) minangka
sarana kanggo nentremake ati, 6) minangka sarana kanggo
ngalab berkah, lan 7) minangka alat hiburan sarta 8) sarana
kanggo nguri-uri kabudayan, lan 9) fungsi ekonomi.

1) Minangka Alat Proyeksi

Sistem proyeksi yaiku minangka sarana mligi
pathokan angen-angen sing kolektif. Akeh piguna kang bisa
dijupuk sakacerita anane legendha Gunung Pucangan, salah
sawijine yaiku kayata ngangsu kawruh. Dewi Kili Suci
senajan putri saka Raja, ananging panjengane isih gelem
ngangsu kawruh lan menahi kawruh marang para
kawulane.

Saka anane cerita ngenani legendha Gunung
Pucangan dikarepake bisa menahi pangangen-angen tumrap
masyarakat panyengkuyunge. Salah sawijining yaiku
supaya kita minangka manungsa senajan nduweni derajat lan
pangkat sing dhuwur, ananging anggone ngangsu kawruh
lan menahi kawruh ora oleh mbeda-mbedakake. Saliyane
iku uga kita kudu bisa urmat marang wong liya lan
pawongan sing luwih tuwa.

2) Minangka Sarana Pengesahan Budaya

Fungsi pengesah adat utawa lembaga kabudayan
kang dimaksud sajrone panliten iki yaiku sajrone cerita LGP
nyritakake babagan kang nuduhake yen isih akeh
masyarakat kang percaya lan nindakake upacara adat ing
papan panggonan tartamtu kanthi rutin. Masyarakat desa
Cupak percaya ngenani anane legendha Gunung Pucangan,
bab kasebut katon saka kapitayan masyarakat marang crita
kasebut. Saka kapitayan kasebut tuwuh anane tumindak
kang awujud acara-acara ritual tartamtu kang ditindakake
dening masyarakat.

3) Minangka Sarana Pendhidhikan

1 Pendhidhikan mujudake bab kang wigati tumrap
1 ben pawongan, amarga lumantar pendhidhikan bisa dadi
sarana kanggo ngowahi pola pamikiran sawijine wong.
suwalike. Legendha Gunung Pucangan minangka perangan
saka kabudayan, uga bisa digunakake kanggo sarana
panggulawenthah utawa ndhidhik para nom-noman.
Lumantar LGP kasebut dikarepake bisa menahi pituduh
marang nom-noman lan uga bisa dadi medhia pasinaon
kang bisa dijupuk paedahe kanggo urip bebrayan ing saben
dinane lan ing mangsa ngarepe. Legendha Gunung
Pucangan ing desa Cupak kecamatan Ngusikan kabupaten
Jombang uga nduweni fungsi minangka sarana
pendhidhikan.

4) Minangka Alat Pengendali Sosial

Manungsa mbutuhake sawung karo wong liya
kanthi ancas supaya tetep bisa njaga paseduluran ing
antarane tangga teparo. Mula manungsa diarani makhluk

sosial. Sajrone cerita legendha Gunung Pucangan kasebut
uga dadi alat utawa sarana kanggo ngendhalekake
tumindake masyarakat ing sajrone urip bebrayan. Nalika
isih urip, Dewi Kili Suci ora gelem didadekake ratu ing
kerajaane, amarga Dewi Kili Suci ora gelem disembah
dening para darah biru, panjenengane nduweni kepinginan
urip asor marang para kawula.

Fungsi Tambahan utawa Fungsi Liyane

Saliyane fungsi utama utawa fungsi pokok kasebut
kaya kang diandharake dening Bascom, uga isih ana fungsi
liyane utawa fungsi tambahan ing antarane.

1) Minangka Alat Kanggo Nentremake Ati

Katentreman sajrone panguripan bisa dirasakake
menawa sakabehane kabutuhan manungsa lair utawa batin
kabeh kacukupan. Pesareyan Dewi Kili Suci iki kerep dadi
papan jujugan kanggo wong-wong kang sambat ngenani
panguripane. Akeh masyarakat awit saka masyarakat kang
ana ing sakupenge pesareyan utawa sajabane pesareyan
kang nduweni kapercayan menawa apa kang dikarepake lan
perkara kag diadhepi sajrone panguripane bisa suda
lumantar pesareyan kasebut. Ananging kabeh kang
dikarepake kasebut uga ora bisa uwal saka kuwasane Gusti
Kang Murbeng Dumadi.

2) Minangka Sarana Kanggo Ngalab Berkah

Ngalab berkah wis dadi salah sawijine tradhisi kang
ana lan turun temurun nganti saiki. Manungsa kang urip ing
alam donya kabeh kepingin pinaringan berkah saka Gusti
1 Ing Maha Kuwasa. Pesareyan Dewi Kili Suci nduweni
piguna mi 1 ngka papan kanggo ngalab berkah. Pigunane
1 sareyan iki kanggo bebrayan yaiku sarana dedonga lan
nyenyuwun berkahe Gusti kang akarya jagad. Ing kono uga
bisa dagang, lan uga bisa ngundhakake pangkat, banjur
kanggo kasarasan gumantung saka niat lan kapitayane
sabaen pawongan.

3) Minangka Sarana Hiburan

Fungsi sabanjure saka anane legendha Gunung
Pucangan yaiku minangka alat kanggo menahi panglipur,
sarana kanggo nyenengake utawa kanggo hiburan. Adicara-
adicara kang ditindakake ing Gunung Pucangan pesareyane
Dewi Kili Suci iki kayadene adicara mulutan lan sedekah
desa sing mesthi ana wayangane bisa menahi hiburan
kanggo warga sakupenge lan sajabane pesareyan. Warga
kang kepingin ngerti ngenani wujud adicara padha teka lan
ngumpul ing pesareyan.

4) Minangka Sarana kanggo Nguri-uri Kabudayan

Sajrone Legendha Gunung Pucangan ngandhut
saperangan piguna lan makna simbolis. Piguna lan makna
simbolis kasebut mesthi ana sajrone tradhisi lan kapitayan
kang diandharake kanthi gambling kuwi mujudake salah
sawijine kawruh kang migunani tumrap para masyarakat
ing urip bebrayan.

“asline kaya acara-acara sing ana ten Gunung Pucangan niku penting kanggone bebrayan Mbak, utamane kanggo para mudha mudhi. Bocah semono kuwi kudu diuruki bab ngenani asal usule Gunung Pucangan lan tradhisine. Mula kenging napa kok saben taun *selalu mengadakan* acara ngoten niku? Nggih kanggone supaya tetep bisa ngleluri kabudayane dhewe Mbak” (Bawi, 11 Juni 2019)

Pethilan ing ndhuwur nuduhake yen kawruh ngenani Legendha Gunung Pucangan lan uga ngenani tradhisi kang isih ana kudu diwulangake nalika bocah isih cilik kanthi wang lingkup kang saithik nganti gedhe kang nduweni wang lingkup kang amba. Tujuwane supaya para kawula mudha ora lali karo kabudayan mligne bab ngenani asal usul Gunung Pucangan ing dharahe dhewe.

5) Minangka Fungsi Ekonomi

Fungsi kang pungkasan sajrone Legendha Gunung Pucangan yaiku fungsi ekonomi, amarga saka anane adicara tradhisi wayang kang ditindakake saben setaun pisan ndadekake masyarakat sakupenge nduweni pangupajiwa.

Anane adicara wayangan kang ditindakake kasebut nduweni pangribawa tumrap pangupajiwane masyarakat kono dhewe. Amarga ing adicara kasebut akeh wong kang teka mrunu, saengga nuwuhake pamikiran kanggo goleki rejeki. Anane wayangan kasebut uga bisa ndadekake *perekonomian* para bakul diangkat. Bab kasebut nuduhake yen adicara wayangan kasebut nduweni daya pangribawa kang gedhe kanggo warga kang melu nyengkuyung ing sakupenge utawa ing sajabanane pesareyan Dewi Kili Suci.

4.5 Nile Kearifan Lokal Legendha Gunung Pucangan ing Desa Cupak Kecamatan Ngusikan Kabupaten Jombang

Kanggo meruhi kepriye nile kearifan lokal LGP ing desa Cupak kecamatan Ngusikan kabupaten Jombang hedhasar konsep saka Jim Iff ana enem dimensi, yaiku :

1) Dimensi Pengetahuan Lokal; 2) Dimensi Nile Lokal; 3) Dimensi Keterampilan Lokal; 4) Dimensi Sumber Daya Lokal; 5) Dimensi Mekanisme Pengambilan Keputusan Lokal; 6) Dimensi Solidaritas Kelompok Lokal.

1) Dimensi Pengetahuan Lokal

Sajrone urip ing tengah masyarakat ing ngendi wae mesthi ana pengetahuan lokal kang gegayutan karo lingkungan uripe. Nile pengetahuan kang dinduweni isih nganut adat-adat kejawan kang wis turun-temurun saka nenek moyang. Adat-adat kejawan kasebut wujud arupa itungan dina-dina kang bakal disakralake. Itungan Jawa kasebut biyasane dening para sesepuhe dituruna ing anak putune. Kanthi ngleksanani itungan dina apik nggunakake adat kejawan dipercaya bakale bisa pikantuk keberuntungan, nanging yen lalai sajrone ngleksanani adat-

adat kejawan kasebut bakal kedadeyan bab sing ora dikarepake.

2) Dimensi Nile Lokal

Sajrone ngatur panguripan bareng antarane warga masyarakat, mula saben masyarakat nduweni aturan utawa nile-nile lokal kang kudu ditaati lan disepakati dening sakabehe anggotane. Warga desa Cupak nduweni nile lokal yaiku masyarakat Cupak isih percaya kanthi anane tradhisi nyembelih wedhus minangka wujud persembahan marang para leluhur kang ana ing Gunung Pucangan.

3) Dimensi Keterampilan Lokal

Keterampilan lokal kanggo saben masyarakat digunakake minangka kamampuan kanggo mertahanake urip. Keterampilan lokal saka sing paling sederhana kayata cocok tanam, meramu, mburu kewan. Keterampilan lokal biyasane mung cukup lan bisa nyukupi kabutuhan kulawargane dhewe-dhewe utawa asring sinebut kanthi ekonomi subsiwontensi. Sajrone cerita LGP masyarakat jaman biyen nduweni keterampilan kanggo manfaatake sumber daya alam sing isih ana.

4) Dimensi Sumber Daya Lokal

Sumber daya lokal umume yaiku sumber daya alam kang ora terbarui lan mung bisa diperbarui. Masyarakat nggunakake sumber daya lokal selaras karo kabutuhane lan ora ngeksplotasi kanthi gedhe-gedhean. Sajrone cerita LGP, masyarakat wis ngenal sumber daya alam sing bisa diperbarui nanging ora digunakake kanthi nyimpang utawa ora bener.

5) Dimensi Mekanisme Pengambilan Keputusan

Mekanisme pengambilan keputusan sing ditindakake masyarakat desa Cupak yaiku keputusan adhedhasar kakaluwargaan. Bisa diarani kakaluwargaan amarga nalika arep mutusake sawijine bab ora mung siji pawongan wae sing mutusake perkara kasebut, ananging kaputusan kasebut gumantung saka kesepakatan para warga nalika rapat, banjur pungkasané didudut asile. Bab kasebut ditindakake amarga masyarakat nduweni kepinginan urip sing rukun lan sejahterae uga bisa dirasakake sedaya masyarakat desa Cupak.

6) Dimensi Solidaritas Kelompok Lokal

Saben masyarakat umume disatukake dening ikatan komunal kanggo mbentuk solidaritas lokal.

“ngedalaken kupat lepet pas sewaktu panen niku sampun tradhisine nenek moyang kulak et biyen, mila lepet engken nek mantun kundangan wonten mriku digawa nang sawah tujuwane nggih nek subur sawahe, kadhang-kadhang nyuwun udan duka napa pokoke mbeta ngoten. Seluruh warga yang punya lahan pertanian kumpul sedanten wonten kalih mbeta kupat lepet, kalih mendhet kembang sing wonten ten pesarean dibeta mantuk. Kembang yang

dari makam disebarna wonten sawah ben subur. Tetep melaksanakan tradhisi wonten cupak kalih mahamna ben mboten salah kaprah cuman kalau tradhisi kan mboten saged diilangna, cuman sekedar nyadarna” (Bawi, 11 Juni 2019)

Saka kutipan ing dhuwur bisa dibuktekake yen kegiatan ritual sadurunge lan sawise panen isih dileksanani nganti saiki. Amarga ritual kanthi cara nggawa kupat lan lepet ing sendhang Drajat isih dipercaya bakal nggawa kebarokahan kanggo kasil panen para warga. Kasil panen kang diantuk bisa kasil kanthi maksimal yen ritual kasebut digawa ing sendhang Drajat. Yen masyarakat ora ngleksanani ritual kasebut amarga lali utawa ana bab liyane uga utawa sengaja ora ngleksanani, bakal kedaden bencana kanggo tanduran sing wis ditandur.

PANUTUP

5.1 Dudutan

Legendha Gunung Pucangan nyritakake ngenani Dewi Kili Suci saka kerajaan Kediri sing ora gelem dadi pamimpin ing kerajaane lan banjur luwih milih ngawulana ana ing alas Pugawat. Ing kana, Dewi Kili Suci ngangguh kawruh ing salah sawijine guru lan nyuwun ilmu kasucian.

Tradhisi-tradhisi sing isih ditindakake nganti saiki ing Gunung Pucangan yaiku Tradhisi nyekar Kemis malem Jemuwah Legi, tradhisi Mulutan, lan tradhisi sedekah desa. Tradhisi-tradhisi kasebut uga nduweni tata laku dhewe-dhewe. Tata laku kasebut kaperang dadi telu yaiku kaperang dadi telu yaiku 1) tahap persiyapan, 2) tahap pelaksanaan adicara, 3) panutup.

Sajrone Legendha Gunung Pucangan uga nduweni nile-nile piguna utawa fungsi. Piguna utawa fungsi kasebut ing antarane yaiku 1) minangka alat proyeksi, 2) minangka alat pengesahan budaya, 3) minangka sarana pendhidhikan lan 4) minangka alat pengendali sosial. Banjur tuwuh 3) guna liyane yaiku 5) minangka alat kanggo nentremake ati, 6) minangka sarana kanggo ngalab berkah, 7) minangka alat hiburan, lan kang pungkasan 8) fungsi ekonomi.

Sajrone Legendha Gunung Pucangan uga ana nile-nile kearifan lokal. Sajrone panliten iki nile-nile kearifan lokal ana enem yaiku 1) dimensi pengetahuan lokal, 2) dimensi nile lokal, 3) dimensi ketrampilan lokal, 4) dimensi sumber daya lokal, masyarakat isih bisa ngenali jinis-jinis tanduran, 5) dimensi mekanisme pengambilan keputusan, 6) dimensi solidaritas kelompok lokal, nduweni solidaritas kang dhuwur lan gotong royong.

5.2 Pamrayoga

Panliten Legendha Gunung Pucangan Ing Desa Cupak Kecamatan Ngusikan Kabupaten Jombang iki isih durung sampurna, amarga panulis ngrumangsani yen isih ana kurange anggone nyerat skripsi iki. Mula supaya makalah iki bisa sampurna, pamanggih uga pramayoga saka

pamaca dibutuhake, anane kurang lan luwih bisa dadi koreksi utawa tambah supaya skripsi iki bisa dadi luwih apik. Senajan isih akeh sing kurang, ewa semana panliten iki uga bisa dadi tuladha tumrap bebrayan amrih bisa ngunduh bab-bab kang becik.

KAPUSTAKAN

- Arikunto, Suharsini. 2010. *Prosedur Penelitian Suatu Pendekatan Praktik*. Jakarta: Rineka Cipta.
- Danaraja, James. 1991. *Folklor Indonesia: Ilmu Gosip, Dongeng Dan Lain-lain*. Jakarta: Pustaka Grafitipers.
- James. 1984. *Folklor Indonesia Ilmu Gosip Dongeng dan lain-lain*. Jakarta: Pustaka Geografi.
- James. 1986. *Folklor Indonesia Ilmu Gosip Dongeng dan lain-lain*. Jakarta: Grafitipers.
- Endraswara, Suwardi. 2008. *Folklor Jawa, Bentuk, Macam, dan Nilainya*. Jakarta: Penaku.
- Koentjaraningrat, dkk.. 1985. *Kebudayaan Mentalis dan Pembangunan*. Jakarta: Balai Pustaka.
- _____. 1987. *Pengantar Hukum Adat Kebudayaan Mentalis dan Pembangunan*. Jakarta: Gramedia.
- _____. 1994. *Kebudayaan Jawa*. Jakarta: Balai Pustaka.
- _____. 2005. *Pengantar Antropologi Pokok-Pokok Etnografi II*. Jakarta: Rineka Cipta.
- _____. 2009. *Pengantar Ilmu Antropologi*. Jakarta: Rineka Cipta.
- Kuntowijoyo. 1987. *Budaya dan Masyarakat*. Yogyakarta: PT. Tiara Wicana.
- Poerwadarminta. 1939. *Bahasa Jawa*. Jakarta: Balai Pustaka.
- Sibarani. 2012. *Kearifan lokal: Hakikat, Peran dan Metode Tradisi Lisan*. *Asosiasi Tradisi Lisan*. 4(6):111-113.
- Soehardi. 2012. *Nilai-nilai Tradhisi Lisan dalam Budaya Jawa Humaniora*. 14(3):5.
- Sudikan, Setya Yuwana. 2001. *Metode Penelitian Kebudayaan*. Surabaya: Citra Wacana.
- Sukarman. 2006. *Pengantar Kebudayaan Jawa*. Bandung: PT Refika Aditama.

ORIGINALITY REPORT

14%

SIMILARITY INDEX

1%

INTERNET SOURCES

0%

PUBLICATIONS

14%

STUDENT PAPERS

PRIMARY SOURCES

1

Submitted to Universitas Negeri Surabaya The
State University of Surabaya

Student Paper

11%

2

Submitted to Ironwood Ridge High School

Student Paper

2%

3

www.neliti.com

Internet Source

<1%

4

Submitted to Universitas 17 Agustus 1945
Surabaya

Student Paper

<1%

5

Kasnadi Kasnadi. "Nilai Religi: Sebuah Kearifan
Lokal dalam Cerita Rakyat Ponorogo", IBDA` :
Jurnal Kajian Islam dan Budaya, 2017

Publication

<1%

6

Submitted to Universitas Brawijaya

Student Paper

<1%

7

repository.upi.edu

Internet Source

<1%

8

Internet Source

<1%

9

Submitted to Universitas Muhammadiyah
Surakarta

Student Paper

<1%

Exclude quotes Off

Exclude bibliography Off

Exclude matches Off